

Kama-taguste udmurtide kevadise suure päeva (*bōddzh'õnal*) kombetalituse laulufolkloor

Irina Ptšelovodova

Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur
orimush@mail.ru

Nikolai Anisimov

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur,
Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur
nikolai.anisimov@folklore.ee

Teesid: Artiklis analüüsitakse Kama-taguste udmurtide kevadise rituaalikompleksi *bōddzh'õnal* (suur päev) raames esitatavaid laulumotiive. Uurimuse aktuaalsus on tingitud selle lokaalse rahvarühma muusikalise folkloori ebapiisavast uurimisest. Peamisteks allikateks on aastatel 2016–2023 kogutud välitöömaterjalid, aga ka Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusarhiivi materjalid ning udmurdi etnograafi Ranus Sadikovi välitööde kirjapanekud. Uurimismeetod põhineb filoloogilistel ja muusikateaduslikel lähenemistel, mis eeldavad poeetilise teksti narratiivset ja temaatilist analüüsi, lauluviiside arengu iseärasuste tuvastamist nende tonaalsuse, rütmi ja meloodia omaduste kontekstis. Analüüsi tulemused annavad tunnistust motiivide mitmekesisusest vaadeldavates lauluviisides. Esiletõstetud anehemitoonilised heliread viitavad Kama-taguste udmurtide kalendrimuusika sarnasusele lõuna- ja Vjatka-taguste udmurtide muusikatraditsiooniga. Melismi esinemine on seletatav turgi kultuuri mõjuga.

Märksõnad: Kama-tagused udmurdid, kevadised rituaalid, laulufolkloor, tavandilaulud

Sissejuhatus

Kama-tagused udmurdid said nimetuse oma geograafilise asukoha tõttu Udmurdi Vabariigi ehk udmurdi rahva põlise ala suhtes, kuna nad elavad Kama jõe taga Baškortostani Baltatševo, Burajevo, Iliševo, Kaltašõ, Kušnarenkovo, Tatõšlõ ja Janauli rajoonis ning Permi krai Kujeda rajoonis. Kama-taguste udmurtide hulka kuuluvad ka Bavlõ (Tatarstani Vabariigi Bavlõ (Bavlinski) rajooni ja Baškortostani Vabariigi Jermekejevo (Jermekejevski) rajoon) ja Krasnoufimski (Sverdlovi oblast) udmurdid (Nasibullin 1972; Minnijahmetova 2000,

2003; Sadikov 2001, 2008, 2019). Bavlõ udmurtide arvestamine Kama-taguste rühma jääb siiski vaieldavaks (Kosareva 2000: 162–163; Atamanov 2004; Atamanov 2005: 113). Pealegi esindavad Bavlõ udmurdid viimaste etnomusikoloogiliste uurimuste kohaselt muusikalises mõttes Kama-taguste udmurtide omast erinevat muusika- ja laulutraditsiooni (Udmurtide laulud... 2018). Krasnoufimski udmurtide laulutraditsiooni ei ole veel eraldi uuritud. Samas näitavad keeleteaduslikud uurimused naabruses olevate maride kultuuri tugevat mõju kohalikele udmurtidele (Nasibullin 1978).

Kaart 1. Kama-taguste udmurtide leviku kaart. Vincent Dautancourt 2019.

Uurimise seis

Kama-taguse udmurdi diasporaa traditsiooniline kultuur on korduvalt äratanud välis- ja kodumaiste uurijate tähelepanu. Suuremal määral on Kama-taguste udmurtide aladel materjali kogunud teadlastest reisijad, etnograafid, keeleteadlased, antropoloogid ja folkloristid: Péter Hajdú, Uno Holmberg, Johann Gottlieb Georgi, Max Buch, Peter Simon Pallas, Ivan Smirnov, Nikolai Tezjakov, Ivan Jakovlev, Vladimir Vladõkin, Mihhail Atamanov, Tatjana Vladõkina, Valei Kelmakov, Rif Nasibullin, Ivan Tarakanov, Galina Nikitina, Irina Kosareva, Aleksandr Tšernõhh, Tatjana Minnijahmetova, Ranus Sadikov, Galina Šušakova, Eva Toulouze, Nikolai Anisimov jt. Laulutraditsioonile ei ole aga suurt tähelepanu pööratud, välja arvatud üksikud uurimused ja artiklid (Vikár & Bereczki 1989; Nurijeva 2013; Botškarjova & Smirnova 2020; Ptšelovodova & Anisimov 2020; Ptšelovodova & Anisimov 2022) ning diplomitööd (Kamaldinova 2007; Botškarjova 2020).

Eesmärk

Käesoleva artikli keskmes on Kama-taguste udmurtide peamise kevadpäeva kombetalituste kompleksi kuuluvate rituaalsete lauluviiside analüüs. Kevadpähal on erinevaid lokaalseid nimetusi: *bõdzh'dzh'õnnal / böddzh'õnnal / budzh'dzh'innal / budzh'dzh'õnnal* (suur päev). Tänapäeval on see ajastatud õigeusu lihavõttepühade tähistamisega, kuid rituaalide endi struktuuris õigeusu elemente pole.

Allikad ja uurimismeetodid

Uurimuse peamiseks allikaks olid üleskirjutused välitöödelt (edaspidi AVM – autorite välitöömaterjalid), mis viidi läbi ajavahemikul 2016–2023 Baškortostani Baltatševo, Burai, Kaltassõ, Tatõšlõ ja Janauli rajoonis. Täiendavaks väärtuslikuks allikaks olid Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali filiaali Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi (UIILL UdmFRC UB RAS) arhiivimaterjalid ja udmurdi etnograafi Ranus Sadikovi ekspeditsioonimaterjalid.

Laulude salvestamine toimus kohtumistel folkloorirühmade ja osavate esitajatega. Informandid olid peamiselt üle 50aastased naised, kes tunnevad laulufolkloori ja oskavad laulda. Siinkohal tuleb märkida laulukollektiivide olulist rolli kohalike lauluviiside säilitamisel, isegi selliste laulude säilitamisel, mis on Kama-taguste udmurtide peokultuurist ja kombestikust juba kadunud.

Uuringu meetodika tuleneb etteseatud ülesandest. Artiklis võetakse arvesse filoloogilisi ja muusikateaduslikke lähenemisi. Filoloogiline lähenemine hõlmab poeetilise teksti süžeelist ja temaatilist analüüsi ning muusikateadusliku lähenemise eesmärk on tuvastada lauluviiside arengu struktuurilised (poeetilised ja muusikalised), helistikulised, meetrilis-rütmilised ja meloodilised iseärasused.

Tulemused

Kama-taguste udmurtide *Bõddzh'õnnal* on erinevate nimedega vastastikku seotud kombetalituste kompleks, mis sümboliseerivad aasta algust vastavalt rahvakalendrile:

- *eru karon* (lärmi tekitamine) / *ur vös'* (lärmas palvetamine) / *dzh'in-periosõz ulljan* (kurjade vaimude väljaajamine) / *verva kis'tõk* / *vervatšõk* / *verbatšõk* / *verba* / *verva kis'tõr* / *berba kõs'tõr* / *vervas'tõk* / *putši njõr* (pajuoks) / *budzh'dzh'õnnal bašlan* (suure päeva algus);
- *kulon poton džõt* / *kulon poton* / *kulõš ui* (surnute ilmumise öö);
- *bõddzh'õnal žõt* (suure päeva eelõhtu);
- *bõdzh'dzh'õnnal* / *bõddzh'õnal* / *budzh'dzh'innal* / *budzh'dzh'õnnal* / *buddzh'õnnal* (suur päev);
- *tulõs dzh'umšan* (kevadpidu), *ošorog* / *ošorok* / *põrtmas'kon* (kevadine maskeerimine);
- *Bõddzh'õnnal keljan* (suure päeva ärasaatmine) (Minnijahmetova 2003: 83–152; Minnijahmetova 2000: 22; AVM 2016–2023).

Seda peo- ja tavandiperioodi on üksikasjalikult kirjeldanud ja uurinud etnoloog Tatjana Minnijahmetova oma doktoritöös “Kama-taguste udmurtide traditsioonilised kombes” (“Traditsionnõje obrjadõ zakamskih udmurtov: Struktura. Semantika. Folklor”, 2003: 83–152). Käesolevas artiklis keskendutakse vaa-deldava tavandikompleksi muusika- ja laulude aspektile, mistõttu kommete lühikirjeldused esitatakse üksnes antud küsimuste kontekstis.

Meie salvestuste hulgas on kolme kevadise kombetalitusega seotud lauluviise:

Halapajuga puhastamine: *verva kis'(õ)tõr* (Tatõšlõ rajooni Vil'gurti (Novõje Tatõšlõ) küla) / *ver(õ)ba kis'tõr* (Tatõšlõ rajooni Petõrpavoli (Petro-pavlovka) küla) / *ver(õ)va kis'tõk* (Tatõšlõ rajooni Kõzõlljari (Starõi Kõzõl-Jar) küla) / *verbas'tõk/vervatšõk* (Janauli rajooni Vuž Varaš (Starõi Varjaš) küla) / *Budzh'dzh'õnnal bašlan küi* (Tatõšlõ rajooni Kalmijari (Starokalmijarovo) küla) / *vervatšõk* (Janauli rajooni Gerei (Andrejevka) küla) / *verva kis'tõk* (Baltatševo rajooni Asavka küla) / *verba küi* (Tatõšlõ rajooni Aribaši (Aribaševo) küla);

Suur päev: **bödzh'dzh'önnal / bödzh'dzh'önnal güi / valen dzh'umšan** (Janauli rajooni Tšutštša (Šudeki küla) / **böddzh'önnal güi / buddzh'önnal güi** (Janauli rajooni Kon'ga (Konigovo) küla) / **buddzh'innal güi** (Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla) / **budzh'dzh'önnal güi** (Tatõšlõ rajooni Völõn Baltatš (Verhnebaltatševo) küla) / **budzh'dzh'önnal güi** (Tatõšlõ rajooni Kõzõljari (Starõi Kõzõl-Jar) küla);

Kevadine maskeerimine: **ošorok küi / ošorok takmak** (Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla) / **ošorok takmakjos** (Tatõšlõ rajooni Kalmijari (Starokalmijarovo) küla) / **ošorok takmakjos** (Tatõšlõ rajooni Kõzõljari (Starõi Kõzõl-Jar) küla) / **ošorok takmakjos** (Janauli rajooni Vuž Varaši (Starõi Varjaš) küla) / **ošorok takmakjos** (Tatõšlõ rajooni Aribaši (Aribaševo) küla) – *ošoroki* kombetalituse ajal lauldud tšastuškad / lauluviisid.

Järgnevalt vaatame nende lauluviiside toimimist üksikasjalikumalt.

Halapajuga puhastamise kombetalitus

Esimene rituaal on otseselt seotud küla, eluruumide, inimeste ja karja puhastamisega “kurjast” ja haigustest, mida tähistatakse eespool toodud nimetustega. Rituaali ja lauluviisi nimi rõhutab selle peamist atribuuti ja tegevust – halapaju ja (vitsaga) löömist / müra / kurja väljaajamist / rituaalinädala algust. Sel päeval varuti paaritu arv (3, 5, 7) noori pajuoksi pikkusega üks kuni kaks meetrit ja punuti nendest omapärane piits, mis on maagiline vahend haiguste ja kurjade jõudude väljaajamiseks ning viljakuse stimuleerimiseks. Vaatamata sellele, et tegelikult kasutatakse pajuoksi, nimetatakse neid halapajuks. Piitsaga lüüakse majapidamishooneid, kariloomi ja majaanike. Puhastusringkäik algab tänava ülemisest otsast ja liigutakse alumise otsa suunas, kus hiljem vabanetakse neist okstest.

Kogu protsessi olulisteks osadeks on rituaalse lauluviisi esitamine, müra tekitamine, soovide ja loitsude väljahüüdmine. Kombetalituse käigus esitatud lauluviis on ühelt poolt kaitseks, teiselt poolt on see üks vahend kurjade vaimude mõjutamiseks. Seda lauldi inimeste ja kariloomade piitsutamisel, aga ka rongkäigus tänaval ja majast majja käies. Seda lauluviisi jäädvustati kolmes Baškortostani rajoonis – Baltatševo (Asavka k), Janauli (Andrejevka ja Starõi Varjaši k), Tatõšlõ (Novõje Tatõšlõ, Starokalmijarovo, Petropavlovka, Starõi Kõzõl-Jari ja Aribaševo k). Teaduskirjanduses mainitakse selle kombetalituse ja lauluviisi levimist ka Baškortostani Burai ja Kaltassõ rajoonis ning Permi krai Kujeda rajoonis (Tšernõhh 2002: 48; Minnijahmetova 2003: 93–99).

Foto 1. Lilija Garajeva demonstreerib puhastusrituaali jaoks pajuokstest punutud piitsa. Baškortostani Tatõšlõ rajooni Aribaševo küla. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Foto 2. Lilija Garajeva demonstreerib naise löömist pajuokstest punutud piitsaga puhastusrituaali käigus. Baškortostani Tatõšlõ rajooni Aribaševo küla. Nikolai Anisimovi foto 2022.

Teksti keskne kujund on halapaju kui puhtuse, uue elu ja piitsutamise teel uuesti sündimise sümbol. Viidatakse selle päeva eripärale: *Aris' lõktem ar(õ) nunal* (Kord aastas tulnud aasta päev), kõige tähtsamale pühale: *Putšõ lõktoz, Putšõ koškoz, / Budzh'dzh'õnnal kõljoz voz'manõ* (Paju tuleb, paju läheb, suur päev jääb ootama) (Petropavlovka k), öeldakse apotroopilisi ja stimuleerivaid loitse: *Vervatsõk! Vervatsõk! / Žinde kuštõ, ubõrde kuštõ! / Murõ jen kõl'õ!* (Paju piitsutab! Paju piitsutab! / Viska paha ära, viska kurja ära! / Ära jää viljatuks!) (Andrejevka k).

Lauluviiside terminoloogia viitab otseselt rituaali peamisele atribuudile (paju) ja sooritatavale tegevusele (piitsutamine): *verva kis'(õ)tõr / ver(õ)ba kis'tõr / ver(õ)va kis'tõk / verbas'tõk / vervatsõk*. Viisi nimetuse teine osa markeerib paljaste okste vihinat imiteerivat heli, mis kostab okstega peksmisel või vehkimisel majast majja käies. Ainult ühel juhul (Starokalmijarovo k) kajastab viisi nimi selle ajalist tähendust, sest sel päeval algab rituaalinädal – *Budzh'dzh'õnnal bašlan küi* (suure päeva [rituaalinädala] alguse viis).

Muusikaliselt on viisid sama tüübi variandid: ühejooneline muusikaline vorm, mis hõlmab luuleteksti kahte salmi; võrdsilbiline rütm (nn kaheksalöögiline rütm)

(8+7); helirea aluseks on suuretertsiline trihord (c-d-e), mis kasvab kvindi ulatusega tetrahordini (c-d-e-g), esindatud on ka teistsuguse teistsuguse struktuuri-ga kvindi ulatusega tetrahord (c-d-f-g); meloodiline muster on lihtsakoeline ning koosneb tõusvast ja langevast liikumisest läbi heliredeli astmete (näited 1–3):

Näide 1

(Janauli rajooni Starõi Varjaši küla)

Näide 2

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Näide 3

♩ = 90

Вер-р(о)-ва кись-ток, ве-р(о)-ва кись-ток, а-рись лок-тэм ар ну - нал. Вер-ва ори-чоз, ве-р(о)-ва ори-чоз, Буз'зон-нал ко - лёз возь-ма-но(й).

Вер-р(о)-ва ори-чоз, ве-р(о)-ва ори-чоз, Буз'зон-нал ко - лёз возь-ма-но(й).

(Baltatševo rajooni Asavka küla)

Rituaali unustusaste on praegu märgatav, kuid Aribaševo külas taastati see pühendunud rahvatraditsioonide hoidja Lilija Garajeva initsiatiivil ja hakati korraldama igal aastal.

Suur päev

Kombetalituste kompleksi keskne püha on loomulikult suur päev, mil valmistatakse rituaalseid toite, peetakse palvusi, külastatakse sugulasi, lapsed mängivad munadega mängu ja kindlasti kõlab eriline viis **bōdzh'dzh'ōnnal küi / güi**. Etnomusikoloog Irina Nurijeva (2013: 156) sõnul väärivad just need viisid erilist tähelepanu, sest neil on selged lokaalsed erijooned. Udmurdi keeleteadlase Rif Nasibullini andmetel on Janauli rajooni Vjatka külast jäädvustatud suure päevaga seotud meeste ja naiste viise (viidatud Nurijeva 2013: 157). See on ainuke viide sellisele traditsioonile udmurdi etnomusikoloogias. Meie 2023. aasta välitööd seda väidet ei kinnitanud. Võib-olla on see tingitud kalendriviiside esitamise ja üldiselt rituaali läbiviimise traditsiooni hääbumisest või laulmise eripäradest konkreetsetes patrilineaarses suguvõsaringis.

Bōdzh'dzh'ōnnal küi / güi lauluviise on talletatud vähem. Meil on salvestusi kahest rajoonist – Tatōšlō (Verhnebaltatševo, Vjazovka, Starōi Kōzōl-Jar) ja Janauli (Šudek, Konigovo) rajoonist. Meie välitöödest selgus, et antud viis on areaalse levikuga, sest see ei esine kõigis Kama-taguste udmurtide külades, mõnes neist on see juba unustatud ja kadunud.

Laulutekstitid kõnelevad aasta erilise päeva tulekust:

Budzh'dzh'innal kü

*Voz'mam no voz'mam, la(i),
Budzh'dzh'innalez,
Tünne võlem, la(i), solen no(i) nünalez,
Tünne võlem, la(i), solen no(i) nünalez.*

Suure päeva viis

Ootasime ja ootasime suurt päeva,
Selgus, et täna on see päev,
Selgus, et täna on see päev.

*Arskõn no(i) lõk(õ)tem, la(i),
Budzh'dzh'innaled
Gür(õ)lalož no, šol, kor(õ)kaz' no(i)
võžõjad,
Gür(õ)lalož no, šol, kor(õ)kaz' no(i)
võžõjad.*

Aastas kord saabuv meie Suur päev
Hakkab laulma sinu trepi jalamil,
Hakkab laulma sinu trepi jalamil.

(Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla)

Esineb loitsuvormeleid:

*Miljemõž no veras', ai, murtdzh'os šol,
Tšiskõloklen pasjaz med üsjož.*

Meid laimavad inimesed
Kukkugu väljakäigu auku¹.

(Tatõšlõ rajooni Verhnebaltatševo küla)

Levinud kujund on emahani, kes on tuleva kevade, elujaatamise ja uue elu sümboliks:

*Ai, vu vijaloz, vu vijaloz,
Vu küzja no dzh'azeg ujaloz.
Vu küzja dzh'azeg ujan dõr(õ)ja,
Kõk sin'mis'tõm vued vijaloz.*

Oi, jõgi voolab, jõgi voolab,
Jõel ujub emahani.
Kui emahani jõel ujub,
Mu mõlemast silmast hakkab pisaraid
voolama.

(Janauli rajooni Šudeki küla)

Rahvauskumuste kohaselt oli seda viisi lubatud laulda üksnes antud pühal, muul ajal oli selle esitamine keelatud. Usuti, et rituaalse viisi kontekstiväline esitamine võib tuua häda ja soovimatuid sündmusi. Tänapäeval on kombetalituse läbiviimine selle kohustusliku toimumise ajal haruldane, kuna traditsioon on hääbumas.

Käsitletavate luuletekstide värsid on pikad ja erineva silpide arvuga (9+9, 9+10, 9+11, 10+9, 10+10, 10+11, 11+10 jne). Rütmistruktuuris võib eristada kahte varianti. Esimene koosneb võrdsest silpide arvust (kohati võib see sõltuvalt tekstist laieneda kestuste lõhenemise arvelt):

Teine variant ühendab võrdsete silpide arvuga ja jambilise vormiga jadasid:

Meloodialt on Janauli rajooni Šudeki küla ja Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla viisid sama tüüpi helistikupõhjaga *c-d-e-g-a* (pentatoonika). Sama anhemitoonika (tetrahord kvindis *c-d-e-g* ja pentatoonika *c-d-e-g-a*) on Janauli rajooni Konigovo küla *budzh'dzh'õnnal güi* aluseks, kuid viis ise erineb. Kõik need vastavad esimesele rütmstruktuuri liigile (näited 4, 5, 6):

Näide 4

$\text{♩} = 84$

Возь - ма - м(а) по - ло - зь(о)в(и)м БЫЛ - зон на - л(э)х, тун - изь вы - л(э) - м(о)ко - л(и) ну - на - л(э)х.
 То - ло - мо ме - да, ай, вет - ло - по, у - м(а)то - л(э) - л(э) ме - да, ва, ве - т(о)во - по(у).
 То - ло - мо ме - да, ай, вет - ло - по, у - м(о)то - л(э) - л(э) ме - да ве - т(о)во - по(у).

(Janauli rajooni Šudeki küla)

Näide 5

$\text{♩} = 102$

Ай, в(у) ви - я - лоз, в(у) ви - я - лоз, в(у) к(у) - зя но за - зег у - я - лоз.
 В(у) к(у) - зя за - зег у - я - н(о) дор(ь) - я кок синь - мись - то - з(о) в(у) - эз ви - я - лоз.
 Ай, сур пот - то - зо, су-р(о) пот - то - зо, зу-м(о)-шась но ка - лок(ь) - ёс шу-м(о)-по - тоз.
 Зу-м(о)-шась но ка - лок, ай, зу - м(о)-ша - ко, се - р(а)сь но ве - р(а)сь - ёс ме - даз л(у).

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Näide 6

♩ = 84

Ай, ву ви - я - лоз, ву ви - я - лоз, Шур ку - за но за - зег у - я - лоз.
Ву кү - за за - зег у - ян доръ - я, Кок снъ - мись - тоз ву - эз ви - я - лоз.

(Janauli rajooni Konigovo küla)

Kahel teisel viisil (Tatõšlõ rajooni Verhnebaltatševo ja Vjazovka k) on erinevad meloodilised kehastused, kuid sarnane intonatsiooniline väljendus alguses. Erinevad on ka heliskaalad: Verhnebaltatševo viis põhineb samal anhemitoonilisel helireal, kuid oktaavis – *c-d-e-g-a-c¹*; Vjazovka viisil on teise struktuuriga anhemitoonika – *c-d-f-g-a-c¹*. Need viisid on seotud teise rütmistruktuuritüübiga (näited 6, 7):

Näide 7

♩ = 114

Су-р(ъ) ба - дй - я - нёс но су-р(ъ)-ёс по - тоз, зум - шась ка - лък со - ль но шум - по - тоз.
Зум - шась ка - лък со - ль но шум - по - тоз.
Ту-га-нэз до - рь но ту-га-нэз лък - тоз, аз - ёоз ме - да со - е но лу - лез каз.
Аз - зиз ке аз - ёоз, ай, лү - лез каз, ме - дам аз - ёз со - е но за - тээ каз.

(Tatõšlõ rajooni Verhnebaltatševo küla)

Näide 8

$\text{♩} = 90$

Во-зь(ь)-мам, во-зь(ь)-мам, лай, Буэ - зин - на-лээ, тун - нэ вь - лэм, лай, со - лэн но(й) ну - на - лээ.

Арс-кян но(й) лък - тэм, лай, Буэ - зин - на-лээ гу-р(ь)-ла - лоз но шол ко-р(ь)-казь но(й) вь - жь - яд.

Гу-р(ь)-ла - лоз но шол ко-р(ь)-казь но(й) вь - жь - яд.

(Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla)

Üldiselt on *bõdzh'dzh'õnnal küi / güi* viisidel keeruline meloodiline muster rohkete melismidega. Meie materjalid kinnitavad samuti iga suure päeva viisi kitsast lokaalset levikut.

Kevadine maskeerimine

Suure päeva järgsetel päevadel või kohati samal päeval jätkusid külaskäigud koduse õlle ja muude alkohoolsete jookidega kostitamistega – *tulõs dzh'umšan* (kevadpidu) / *ošorok* (deetümologiseerunud termin). Varem kaasnes pidustusega maskeerimine: eakad naised panid selga pahupidi kasukad, määrisid näod tahma või punase peediga, muutsid oma häält, et jääda tundmatuks, ning käitusid teadlikult väljakutsuvalt ja sündsusetult. Nende riietuse lahutamatuks osaks olid porgand ja peet, mis sümboliseerisid meeste suguorganeid. Nüüdseks hääbunud kombe üksikasjaliku kirjelduse võib leida Tatjana Minnijahmetova (2000: 31–32; 2003: 139–144), Mihhail Atamanovi (2020: 160, 169, 172, 178) ning Tatjana Vladõkina ja Galina Gluhhova (2011: 103–104, 238–240) tööd.

Rituaalsel ringkäigul külas laulsid maskeeritud sandid (*ošorokjos*, *ošorokdzh'os*, *põrtmas'kis'jos*) tšastuškasiid *ošorok takmakjos* erootiliste motiividega, mis on selle toimuingu esmased komponendid:

Ošorok takmak”jos

*Ai, šõr viz'tem, šõr viz'tem,
Min'tšo seregez pasjam.
Ai, pi viz'tem, pi viz'tem,
Nõlles' pit'õkse pasjam.
Ai, pi viz'tem, pi viz'tem,
Nõlles' pit'õkse pasjam.*

*Lõi-lõi lõtšin'ka,
Min'tšo berõn Potšin'ka.
Palagija, Nastatšija,
Lõs'-las' - pit'õk pas'.*

*Põtšõk-papa marlõ kule,
Põrtššas'kõmte no bere?*

Ošoroki tšastuškad

*Oi, hiir on rumal, hiir on rumal,
Teinud augu sauna nurka.
Oi, poiss on rumal, poiss on rumal,
Teinud augu tüdrukusse.
Oi, poiss on rumal, poiss on rumal,
Teinud augu tüdrukusse.*

*Vaikselt [kõigub] kiik,
Sauna taga [on] Potšinka.
Pelagija, Nastatšija,
Lits-läts – [ja ongi] süütus läinud.*

*Tussi-riista milleks vaja,
Kui mitte seksida?*

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Foto 3. Rahvaansambel Utšhõ nõl (Õõbikutütär) etendab kevadist maskeerimist ošorok. Baškortostani Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla. Nikolai Anisimovi foto 2019.

Rõhutatult seksuaalse / erootilise loomuga verbaalsed, laulu- ja tegevuskoodid täidavad sakraalseid ülesandeid. Kalendrikombestikus aitavad need üldjuhul sümbolsest ja maagilisest kaasa maa ja looduse ärkamisele, uue saagi sündimisele jne. Tänapäeval tajuvad *ošoroki*-traditsiooni kandjad seda häbiväärse meelelahutusena (*viz'tem šuldörjas'kon*), mis põhjustab piinlikkust ning kutsub esile osavõtjate naeru ja lusti, kuna selle rituaali kui looduse ja inimese tootva jõu stimuleerimise viisi semantika on juba hääbunud (Vladõkina 2018: 191). Tõenäoliselt seetõttu on kombetalituse laulude tekstid säilinud vaid vanema põlvkonna mälus ja peab ütlema, et neid oli üpris raske üles kirjutada.²

Viiel käsitletud *ošoroki takmakil* (Tatõslõ rajooni Aribaševo, Vjazovka ja Srarõi Kõzõl-Jari küla ning Janauli rajooni Starõi Varjaši küla) (näited 8–10) on erinev tantsuline meloodia ja kolme tüüpi anhemitoonika (c-g-a-c¹; c-d-e-g-a-c¹; c-d-f-g-a-c¹-d¹), kuid kaheksalöögilise rütmi (8+7) võrdsilbiline rütmstruktuur nagu pajuga puhastamise rituaali saatvates lauludes:

Näide 9

$\text{♩} = 132$

Чай жу - э - мед по-тэ(й) - а? Шэд си - е - мед по-тэ(й) - а? Корг кой - ка въ - лэ въ - дь - са, По-нисъ - ке - мед по-тэ(й) - а?
 Со но лък - тэ го - пе - тй, мон но мьсь - ко го - пе - тй. Со но лък - тэ го - пе - тй, мон но мьсь - ко го - пе - тй.
 Азь - эз уч - ке, бер - эз уч - ке, би - лек вы - лэм уч - ке - тй.
 Ук - но у - лад льом - пу - эд, оч - чь зо - ред збогэ(й) - а? Си - тин ду - рад коль - ты - ра - нэд, оч чь сй - тел збо-тэ(й) - а?

(Tatõslõ rajooni Aribaševo küla)

Näide 10

♩ = 204

Ай, шор визь-тэм, шор визь-тэм, минь-чо сэ-ре-гез па-сям. Ай, пи визь-тэм, пи визь-тэм, нол-лэсь пи-тьок-сэ па-сям.

Ай, пи визь-тэм, пи визь-тэм, нол-лэсь пи-тьок-сэ па-сям.

Лой - лой лё-чинь-ка, минь-чо бе-рон По-чинь-ка. Па-ла-ги-я, Нас-та-чи-я, лось-лэсь-пи-тьок-пась.

Пи-чок-па-па мар-ло ку-лэ, пор-чась-ком-тэ но бе-ре?

(Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari küla)

Näide 11

♩ = 168

Тй-ни о-тй маш-на лык-тэ, фа-ри-ё-сыз чи-ля-ло. Тй-ни о-тй ныл-лэс лык-то, няр-ул-лэс-сы чи-ля-ло(у).

Тй-ни о-тй ныл-лэс лык-то, няр-ул-лэс-сы чи-ля-ло(у).

Ог-па-лыз ал, ог-па-лыз вок, со по-лу(ы)м-тэ и-зы кал. Кõ-тыз бәл-зын, ку-кыз вак-чи, со по-лу(ы)м-тэ шу-дон пи.

Кõ-тыз бәл-зын, ку-кыз вак-чи со по-лу(ы)м-тэ шу-дон пи.

(Janauli rajooni Starõi Varjaši küla)

Nende seast paistab silma Tatõšlõ rajooni Vjazovka külast pärit rituaalne viis *ošorok küi*. Esiteks äratav tähelepanu nimetus *küi*, mis erinevalt *takmakist* rõhutab melodiat. Esitamise tempo on aeglane, viis on märkimisväärselt lüürilisem, mida ehk soodustab bajaani saade. Meloodial on palju melisme. Omapäraks on ka viisi rütm, kus on kombineeritud võrdsilbilisi vormeleid jambilistega (nagu *bõdzh'dzh'õnnal küi / güi* viisides), kusjuures värss on pikem (10+10) (näide 11):

Näide 12

Музыкальный фрагмент (Näide 12) с нотами и русскими текстами. Темп 102. Текст: Сурь - ёс пот - то, сур бадь-янь-ёс пот - то, шум(о)-шась ка - лок со - ло но шум по - тоз, шум(о)-шась ка - лок со - ло но шум по - тоз. Вязовка

(Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla)

Kokkuvõte

Meie uurimistulemused kinnitavad vaid osaliselt Maria Botškarjova ja Jelena Smirnova artiklis “Kama-taguste udmurtide laulutraditsioon (aastatel 2017–2018 toimunud välitööde tulemuste põhjal)” (“Pesennjaja traditsija zakamskih udmurtov (po rezultatam polevõh ekspeditsii 2017–2018 godov)”, 2020) esitatud hüpoteesi. Artikli autorid rõhutavad helistiku ja rütmstruktuuri vahelist seost: “...suure tertsi trihordil või kvindi ulatusega tetrahordil põhinev viis on vormistatud võrdsilbilisuse põhimõttel; kvardi ulatusega trihordil põhinev viis on tehtud jambilise valemiga; lõpuks, suure tertsi trihordi ja kvardi ulatusega trihordi ühendava helireaga viis kombineerib oma pikkuslahenduses nende silbi- ja rütmivormid” (Botškarjova & Smirnova 2020: 66). Meie materjalid näitavad, et võrdsilbilise rütmstruktuuriga viisid (meie *verva kis'tõr*, *ošorok* ja neli *budzh'dzh'õnnal* viisi Tatõšlõ rajooni Starõi Kõzõl-Jari külast ning Janauli rajooni Šudeki ja Konigovo külast) põhinevad erinevatel heliridadel: mitte ainult suure tertsi trihordil (c-d-e) ja kvindi ulatusega tetrahordil (c-d-e-g), millest räägivad eespool nimetatud autorid, vaid ka erineva struktuuriga pentatoonikal, mis ühendab suure tertsi trihordi ja kvardi ulatusega trihordi (c-d-e-g-a; c-d-f-g-a), samuti esineb tetrahord oktaavis (c-g-a-c¹). Tsitaadi teine väide sobib meie andmetega, s.t võrdsilbiliste ja jambiliste rütmivalemite kombinatsioonile rajatud viiside aluseks on anhemitoonilised heliread, mis ühendavad suure tertsi trihordi ja kvardi ulatusega trihordi.

Praeguses uurimistöös järgus ei saa teha lõplikke järeldusi, kuid mõned seaduspärasused on ilmsed:

- 1) Meie materjal kinnitab etnomusikoloogide Irina Nurijeva, aga ka Maria Botškarjova ja Jelena Smirnova seisukohta, et enamik salvestatud viisidest põhineb suure tertsi trihordil ja selle tuletistel, kus on kohale ja/või alla

lisatud helisid. See näitab Kama-taguste udmurtide kalendriviiside lähedust Vjatka-taguste ja lõunaudmurtide muusikatraditsiooniga.

2) Rütmistruktuure on kahte liiki: võrdse silpide arvuga, mis on kohati jagunemise teel laiendatud, ning võrdsilbiliste ja jambiliste valemite kombineerimine.

3) Rituaali *böddzh'õnnal* (suur päev) viiside meloodiat iseloomustavad rohked melismid, mis eristab neid kombetalituste *vervas'tõk* ja *ošorok* viisidest. Ühest küljest väljendub selles turgi muusikakultuuri mõju, teisest küljest näitab see ehk selle viisi olulisust Kama-taguste udmurtide traditsioonis, sest seal arvatakse, et oskuslik esitus on seotud just melismaatiliste kaunistustega – mida rohkem neid on, seda osavam on esitaja. Tänapäeval on sellised laulikud suur haruldus, nagu ka lauluviis ise.

Meie materjalid on näidanud ka eespool nimetatud viiside heterogeensust Kama-taguste udmurtide käsitletud elupaikades. Kõik need nüansid muudavad rituaalsete laulude viiside käibimise ja toimimise ning muusika erijoonte kirjeldamise keeruliseks. Jätkame edaspidi nende probleemide süvendatud uurimist.

Kama-taguste udmurtide kevadrituaali kompleksi *böddzh'õnnal* laulufolkloor kujutab endast olulist aspekti etnose kultuuripärandist. Laulud on osa kombestikust ja süvendavad nende semantikat. Rituaalide ajal esitatavad viisid ei iseloomusta mitte ainult rituaali toimumisaega ja püha, vaid on ka mütoloogiliste, religioossete ja rituaalsete tähenduste edastamise ja säilitamise vahendiks.

Laulude tekstid sobituvad kevadise rituaalikompleksi üldsüžeesse, rõhutades üleminekut talvest kevadesse ning sümboliseerides looduse ja elu uuene-mist. Muusika viisid ja rütmid peegeldavad selle aja emotsionaalset küllastatust ja sisemist energiat, luues peo- ja ühtsuse meeleolu.

Kokkuvõtteks võib lisada, et nende laulude esitamine on tänapäeval väga haruldane ja kujutab endast hääbuvat traditsiooni, mida tuleks talletada kui vaimse kultuuripärandi objekti.

Tõlkinud Nikolay Kuznetsov

Tänuõnad

Täname ajaloodoktorit etnograafi Ranus Sadikovit välitöömaterjalde eest ja filoloogiadoktorit folkloristi Tatjana Vladõkinat väärtuslike kommentaaride eest laulutekstide uurimisel. Artikkel on seotud EKM projektiga EKM 8-2/20/3.

Kommenataarid

- ¹ Sõnaline kaitse loitsu kujul soovitusena minna tühja juttu ajavatel vaenlastel sündsusetusse kohta.
- ² Laulumaterjali kogumisel juhtus nii, et Vjazovka küla folkloorirühm vahetas *ošoroki* rituaali kohalikud viisid / *takmakid* ära. Ansambli liikmete sõnul lisasid nad traditsioonilistes *takmakides* sisalduvate häbiväärsete sõnade tõttu oma repertuaari lõunaudmurtide lõbusa mängulaulu, mis on lähedane nende muusikatradsioonile. Esinemistel ei räägi nad publikule ega uurijatele selle “laenamises”, vaid esitavad seda kohaliku laulufolkloorina. Vaatamata sellele õnnestus salvestada ansambli vanematelt liikmetelt üks selle rituaali *takmak*, mis oli kunagi levinud nende külas (AVM 2019, Vjazovka k).

Allikad

AVM – artikli autorite välitöömaterjalid ajavahemikust 2016–2023, talletatud Baškortostani Baltatševo, Burai, Kaltassõ, Tatõšlõ ja Janauli rajoonis, hoiul autorite käes.

Kirjandus

- Atamanov, Mikhail 2004. Iz istorii formirovaniia zakamskoi gruppy iuzhnykh udmurtov. – *Vordskem kyl* 1, lk 79–90.
- Atamanov, Mikhail 2005. *Ot Dondykara do Ursyurta. Iz istorii udmurtskikh regionov*. Izhevsk: Udmurtiya.
- Atamanov-Egrapi, Mikhail 2020. *Ot Viatki i Kamy do Obi i Eniseia – put' neblizkii: iz ekspeditsionnykh dnevnikov uchenogo*. Izhevsk: Shelest.
- Botškarjova 2020 = Bochkareva, Maria 2020. *Pesennaia kul'tura zakamskikh udmurtov*. Dipl. rabota. Kazan: Kazanskaia gosudarstvennaia konservatoria.
- Botškarjova & Smirnova 2020 = Bochkareva, Maria & Smirnova, Elena 2020. *Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov (po rezul'tatam polevykh ekspeditsii 2017–2018 godov)*. – *Muzyka. Iskusstvo, nauka, praktika* 4 (32), lk 59–74.

Kamaltdinova, Alfira 2007. *Dopesennoe i pesennoe intonirovanie v muzykal'nom fol'klore zakamskikh udmurtov (metodika notirovki zvukozapisei)*. Dipl. rabota. Izhevsk: Udmurtskii gosudarstvennyi universitet.

Kosareva, Irina 2000. *Traditsionnaia zhenskaia odezhda periferiinykh grupp udmurtov (kosinskoi, slobodskoi, kukmorskoi, shoshminskoi, zakamskoi) v kontse XIX – nachale XX v.* Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Minnijahmetova 2000 = Minniyakhmetova, Tatiana 2000. *Kalendarnye obryady zakamskikh udmurtov*. Izhevsk: UIIIaL UrO RAN.

Minnijahmetova 2003 = Minniyakhmetova, Tatiana 2003. *Traditsionnye obryady zakamskikh udmurtov: Struktura. Semantika. Fol'klor*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Nasibullin, Rif 1972. *Zakamskie govory udmurtskogo iazyka*. Kandidaativäitekiri. Moskva: AN SSSR.

Nasibullin 1978 = Nasibullin, Rif 1978. *Nabliudeniia nad iazykom krasnoufimskikh udmurtov. – O dialektakh i govorakh iuzhnoudmurtuskogo narechiia (sbornik statei i materialov)*. Izhevsk: Nauchno-issledovatel'skii institut pri Sovete Ministrov UASSR, lk. 86–151.

Nurijeva 2013 = Nurieva, Irina 2013. *Zakamskie udmurty: traditsiia paradoksov (etnomuzykovedcheskii etiud)*. – *Etnograficheskoe obozrenie* 6, lk 150–158.

Ptšelovodova & Anisimov 2020 = Pchelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai. *Pesennaia traditsiia zakamskikh udmurtov: iz istorii sobiraniia i izucheniia. – Gosudarstvennost Udmurtii: istoriko-kulturnye praktiki i strategii sovremennogo razvitiia: sbornik statei po materialam mezhdunarodnogo nauchno-prakticheskogo foruma “100-letie gosudarstvennosti Udmurtii: istoricheskie vehi i perspektivy razvitiia” (Izhevsk, 15 oktyabrya 2020 g.)*. T. 2. Ch. 1. UdmFIC UrO RAN. Izhevsk: Tipografiya MarShak, lk 71–79.

Ptšelovodova & Anisimov 2022 = Pchelovodova, Irina & Anisimov, Nikolai. *Pesennyi folklor zakamskikh udmurtov v kontekste vesennego obriadovogo kompleksa Bydzynnal. – Istoriko-kulturnoe nasledie* 12 (2), lk 84–97.

Sadikov, Ranus 2001. *Poseleniya i zhilishcha zakamskikh udmurtov (material'nyy i dukhovnyy aspekty)*. Ufa: Gilem.

Sadikov, Ranus 2008. *Traditsionnye religioznye verovaniya i obryadnost' zakamskikh udmurtov (istoriya i sovremennye tendentsii razvitiya)*. Ufa: Tsentr etnologicheskikh issledovaniy UNTs RAN.

Sadikov, Ranus 2019. *Traditsionnaya religiya zakamskikh udmurtov (istoriya i sovremennost')*. 2-e izd., dop. In-t etnologicheskikh issledovaniy im. R.G. Kuzeeva UFITs RAN. Ufa: Pervaya tipografiya.

Tšernõhh 2002 = Chernykh, Aleksandr 2002. *Udmurty Kuedinskogo rayona: istoriia i kul'tura*. Perm'-Kueda: [bez izd-va].

Udmurtide laulud... 2018 = Nurieva, I. M. & Kuznetsova, A. P. & Aleksandrov, P. A. (koost) 2018. *Pesni udmurtov Bavlinskogo raiona Respubliki Tatarstan*. Kazan: Kazan. gos. konservatoriia.

Vikár, László & Bereczki, Gabor 1989. *Votyak Folksongs*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Vladõkina & Gluhhova 2011 = Vladykina, Tatiana & Glukhova, Galina 2011. *Ar-god-bergan: Obryady i prazdniki udmurtskogo kalendarya*. Izhevsk: Izd-vo "Udmurtskiy universitet".

Vladykina, Tatiana 2018. *Udmurtskii fol'klorny mirotekst: obraz, simvol, ritual*. Monografia. Izhevsk: MonPorazhen.

Summary

The song folklore of the spring ritual *Bydzhynnal* in the tradition of the Eastern Udmurts

Irina Pchelovodova

Department of Research in Philology

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

orimush@mail.ru

Nikolai Anisimov

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum, Estonia

Department of Research in Philology

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

nikolai.anisimov@folklore.ee

Keywords: Eastern Udmurts, song folklore, spring rituals, ritual songs

The article is dedicated to the analysis of musical motifs performed by Eastern Udmurts within the framework of the spring ritual complex *Bydzhynnal* (The Great Day). The relevance of this study is justified by the limited exploration of the musical folklore of this local group. The primary sources for the analysis include field materials collected during the period from 2016 to 2023, as well as materials from the Scientific Archive of the Institute of Udmurt Philology, Ethnography, and Arts of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, along with expedition records by Udmurt ethnographer Ranus Sadikov. The research methodology is based on philological and musicological approaches, involving a plot-thematic analysis of poetic texts and the identification of

features in the development of melodies in the context of their modal, rhythmic, and melodic characteristics. The results of the analysis indicate the diversity of motifs used in the examined tunes. The identified anhemitonic tonal systems suggest similarities between the calendar musical compositions of Eastern Udmurts and the musical tradition of Southern and Western Udmurts. The rhythmic structures are presented in two main types. The presence of melisma in the melodies has also been identified, which is explained by the influence of Turkic culture.

Irina Ptšelovodova on Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna teadur. Tema uurimisvaldkonnaks on udmurdi traditsiooniline ja kaasaegne laulukultuur, udmurdi instrumentaalne traditsioon võrdluses teiste etniliste rühmadega (soome-ugri, turgi, slaavi).

Irina Pchelovodova is Research Fellow at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. Her research interests include Udmurt traditional and contemporary song culture, and the instrumental tradition of the Udmurts in comparative perspective with other ethnic groups (Finno-Ugric, Turkic, Slavic).

ORCID 0000-0002-5553-0100
orimush@mail.ru

Nikolai Anisimov on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur ning Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna teadur. Tema huviorbiidis on peamiselt udmurdi pärimus- ja nüüdiskultuur, eriti udmurdi esivanematekultus ja laulutraditsioon.

Nikolai Anisimov is Senior Research Fellow at the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, Estonia, and Research Fellow at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. His main field

Irina Ptšelovodova, Nikolai Anisimov

of interest is Udmurt traditional and contemporary culture, and more precisely, the living ancestors' cult by the Udmurt and their singing tradition.

ORCID 0000-0002-6060-3562

nikolai.anisimov@folklore.ee